

Dr. Elvira SULTREKOVA TL3012 Hakas Türkçesi VI
Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara,
2020

Послелогтарның падежтернең устапчатханы. Послелогтарның пүдізі
хоостыра көрімнері

Послелогтар падежтернің тузаларын чарыдарға улычалар. Имяларның падеж формалары тиксі тузаларны ла таныхтапчалар (орынны, тусты, пөгінні, сылтағны паза ан.п.), послелогтар, тізең, тиксі тузаларны іле итчелер, чарытчалар.

Послелогтар паза падежтер тузалары хоостыра чағын полчалар. Аннаңар полған на послелог пір ле хайдағ-да килістіре падежнең палғалысча. Көзідімге алза, Пирілгі падеж формазынаң предметке читчеткенін, чагдапчатханын таныхтапчатхан послелогтар палғалысчалар (читіре, теере, кире, чапсыра, ан.п.); Сығынғы падеж формазынаң — предметтен хыйа, оортах парчатханын таныхтапчатхан послелогтар (сығара, андар, хыйа, оортах, ан.п.).

Ол оңдайнаң полған на падежтің поэнының послелогтары пар полча.

Падеж	Послелогтар
1. Адалғы	азыра, аралы, чіли, ибіре, индіре, кизіре, осхас, өтіре, сай, үчүн
2. Тартылғы	хыринда, кистінде, үчүн, сай, орнына, сылтаанда, хоостыра
3. Пирілгі	удур, теере, читіре, төөй, кире, хази, көре, наари, орта, сіри, тоғыр, хоза, хости, хыза, чағын, ан.пасх.
4. Көрімгі	азыра, аралы, ибіре, индіре, кизіре, көре, өтіре, пастыра, сіри, тобыра, төбін, чоғар.
5. орынғы	--

6. Сығынғы	андар, пасти, пасха, пеер, сығара, тастых, азыра, тоғыр
7. Ызылғы	алдыра, кире, удур
8. Пүдіргі	хости, хада

Послелогтарның көбізі хайдағ-да пір ле падежнең палғалысча. Ікі падежнең хада киректелчелер кире (Пир. паза Ы.п.), көре, сіри (Пир. паза К.п.), тоғыр (Пир. паза Сығ.п.). Пу послелогтар, ікі пасха падеж формаларынаң палғалыссалар даа, пір тузаны таныхтапчалар, анзы падежтернің тузалары чағын полчатханынаң сылтағлығ полча (тураа кире=туразар кире; сағаа көре=сині көре; стенее сіри=стенені сіри; миннең тоғыр=мағаа тоғыр). Ікі падежнең киректел полча ідök азыра послелог (К. паза Сығ.п.). Пасха-пасха падеж формаларынаң палғалызып.;, пу послелог аймах тузаларны таныхтапча: Сығ. падежнең хада — синні (планнаң азыра толдыр).

Послелогтарның пүдізі хоостыра көрімнері

Пүдізі хоостыра послелогтар **пүтпеен** (өөн) паза **пүткен** полчалар.

1. **Пүтпеен** (өөн) послелогтар амғы тілде пасха чоох чардыхтарына теелбинчелер: *осхас, үчүн, сай, чіли*.

2. **Пүткен** послелогтар пос алынча чоох чардыхтарынаң конверсия оңдайынаң пүткен полчалар: наречиелер, деепричастиелер, имялар, ол-пу формада хат парып, пастағы лексической тузаларын толдыразынаң алай чардыхти чідір салып, послелогтың функциязын толдыр сыхханнар. Ол оңдайнаң, пүткен послелогтар наречилердең, деепричастиелердең паза имялардаң пүткен послелогтарға чарылчалар.

Деепричастиелердең пүткен послелогтар: *алдыра, азыра, арали, ибіре, индіре, кизіре, кире, көре, өтіре, пастыра, сіри, сығара, теере (тең), тобыра, түйіре, хада, хоза, хости, хоостыра (хоста), хыза, читіре*. Пу пірге деепричастиелер послелогтарға көні алай наречие пастыра айлан парған. Иди,

алдыра, көре, пастыра, теере, хоостыра деепричастиелер послелогтарға көні айлан парғаннар. Оларны деепричастиелерден пасхалирға кирек. Тиңнестіріңер: *Ағастар аралы пастыра, көңнім өрінче (пастыра — деепричастие) — Книга пастыра піліп алғам (пастыра — послелог).*

Пасхалары, пүткенінең пірге деепричастиелер ползалар даа, послелогтарға наречие пастыра килгеннер (пірге деепричастие — наречие — послелог). Анын үчүн послелогтарны наречиелерден пасхалирға кирек. Тиңнестіріңер: *Ол ибіре харахсынған (ибіре — наречие). - Ол тура ибіре пас пар килген (ибіре — послелог); Ол аны ибдең сығара сүрген (сығара — наречие) — Пүүннең сығара син ибде одырарзың (сығара — послелог).*

Наречиеден пүткен послелогтар: *неер, тастых, төбін, тоғыр, удур, чоғар.* Пу послелогтарны ідөк наречиелерден пасхалирға кирек: *Удур тан саапча (удур — наречие) — Піске удур тан саапча (удур — послелог); Түлгүчек чоғар ойли халған (чоғар — наречие). - Түлгүчек чол чоғар ойли халған (чоғар — послелог).*

Имялардан пүткен послелогтар: *артиинаң. сылтаанда, чағын, пасха.*

Сылтағ - адалыс тартылғы формада, 3-чі сырайда, орынғы падежте хат парып, послелогка айлан парған: *сылтаанда<сылтағ+ы+нда;*

артых — пілдіріс, предмет тузалығ пол парып, тартылғы формада, 3-чі сырайда, сығынғы падежте турып, послелог пол парған: *артиинаң<артығ+ы+наң;*

чағын, пасха — пілдірістер, удаа послелог функциязын толдырып: көні послелогка айлан парғаннар: *Пу ағас чағын турча (чағын — пілдіріс). - Пу ағас тураа чағын турча (чағын — послелог); Пу пасха кізі (пасха — пілдіріс). - Пу пістең пасха кізі (пасха — послелог).*

Литература

1. Боргояков В.А., Медведева М.А., Кызласова И.Л., Чебодева Л.А. Хакас тілі. Морфология (Пос алынча чоох чардыхтары): үгредіг пособиезі/ В. А.

Боргояков, М. А. Медведева и др. – Ағбан: Н. Ф. Катановтың адынаң хакас хазна университетінің издательствозы, 2018.

2. Грамматика хакасского языка [Текст] / Под ред. Баскакова Н.А. – М.: Наука, 1975.

3. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика [Текст]. – М., 2001. – С. 692-693.

4. Хакас тілі. Морфология [Текст] / 021700.02 Филология (Хакас тілі паза литература) специальностьча үгренчеткен студенттерге үгредіг пособие / филнд Карповтың В.Г. редакциязынаң – Ағбан: Н.Ф. Катановтың адынаң Хакас хазна университетінің издательствозы, 2004. – С. 38-45.

5. Чебодаева Л.И. Хакас тілінің практикумы. 050302 — Хакас тілі паза литература специальностьча үгренчеткен студенттерге үгредіг пособие / Л. И. Чебодаева, А. Н. Чугунекова, М. Л. Тахтаракова; филнк. Л.И. Чебодаеваның редакциязынаң. - Ағбан: Н.Ф. Катановтың адынаң хакас хазна университетінің изд-возы, 2009. - 149 с.